

ภาพตัวแทน ความหมาย และความเป็นการเมือง: บทวิเคราะห์เชิง Lefebvrian สู่สถาปัตยกรรม Representation, Meanings, and the Political: A Lefebvrian Analysis of Architecture

ณัฐวุฒิ อัสวโกวิทวงศ์

Nattawut Usavagovitwong

ศูนย์วิจัยบูรณาการภาพพื้นที่และสังคม มหาวิทยาลัยศรีปทุม กรุงเทพมหานคร 10900

Center for Integrated Socio-Spatial Research, Sripatum University, Bangkok 10900, Thailand

E-mail: nattawutu@yahoo.co.uk

บทคัดย่อ

ความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่ทางสังคมกับพื้นที่ทางกายภาพ ซึ่งศาสตร์ทางสถาปัตยกรรมมีส่วนยึดกุมอยู่นั้น ได้มีการอภิปรายและวิพากษ์อย่างกว้างขวางโดยนักรัฐศาสตร์ สังคมศาสตร์ และภูมิศาสตร์ แต่กลับพบว่ามียุทธศาสตร์ที่ฝังแน่นในแวดวงสถาปัตยกรรมศาสตร์ ทั้งที่โดยวิชาชีพแล้วนั้น มีความเกี่ยวพันกับโลกกายภาพโดยตรงในฐานะผู้สร้างสรรค์สภาพแวดล้อม บทความนี้มีวัตถุประสงค์ในการทำความเข้าใจความสัมพันธ์ของพื้นที่ทางกายภาพ-สถาปัตยกรรม และพื้นที่ทางสังคม-จินตภาพ ในฐานะผลิตผลและตัวกระทำต่อกันเชิงพลวัต-วัฏจักร โดยการสร้างและผลิตซ้ำความหมายผ่านตัวแบบของ Henri Lefebvre การฉายภาพให้เห็นถึงการปะทะกันของการสร้างแนวความคิดในการออกแบบ และการเมืองของการเลือกสร้างภาพตัวแทน (The politics of representation) ทั้งที่เกิดจากปัจจัยภายในกระบวนการสร้างสรรค์งานและปัจจัยภายนอก อันได้แก่ การสร้างความหมาย ความทรงจำ และการครอบงำในฐานะที่เป็นเครื่องมือทางการเมือง ผู้เขียนอาศัยวิธีเชิงอุปนัย โดยการรวบรวมข้อเขียนและข้อสังเกตจากการตีความหมายของปรากฏการณ์ในลักษณะความสัมพันธ์ของโลกกายภาพกับมิติทางสังคม และศาสตร์อื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยผู้เขียนเสนอว่า การใช้กรอบการมองดังกล่าว สามารถทำให้เกิดความเข้าใจมิติทางการเมืองในฐานะปัจจัยทั้งภายในและภายนอกมีอิทธิพลต่อความเป็นภาพตัวแทนทางสถาปัตยกรรมและเป็นประเด็นที่นักออกแบบไม่อาจจะเลี่ยงไปได้ในกระบวนการสร้างสรรค์งานสถาปัตยกรรมและสภาพแวดล้อม อันมีผลกระทบสืบเนื่องให้เกิดกระบวนการสร้างความหมายและความทรงจำใหม่ ผ่านการรับรู้และผลิตซ้ำในปฏิบัติการทางสังคม

Abstract

The interconnections between sociology and the built environment, especially in spatial disciplines closely aligned to architectural studies, have been widely discussed and criticized by political, social, and geographical disciplines. By contrast, this occurs rarely within the field of architecture, even though these socio-spatial dimensions are directly relevant. The paper aims to contribute to the understanding of spatial-architectural and social-imaginary relationships by adopting Henri Lefebvre's dynamic model, in which the interplay of the inherent design process and the choice of representation generated act as internal and external factors. Drawing on pertinent literature, phenomena, and interpretations of spatial-social space manipulation,

the author posits that politics as an internal and external force has influenced representation. This cannot be overlooked with regard to the creation of a built environment that generates new meanings and memories via recognition and reproduction of space in social-spatial practice.

Keywords

Henri Lefebvre

ภาพตัวแทน (Representations)

ความเป็นการเมือง (The Political)

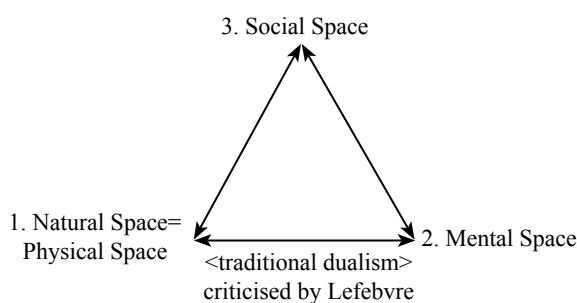
พื้นที่ทางกายภาพ-สังคม (Spatial-social Space)

ตรรกะแห่งพื้นที่: จากพื้นที่กายภาพสู่พื้นที่ทางสังคม

งานศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่กายภาพเชิงสถาปัตยกรรมกับการเป็นเมืองนั้นได้มีมานานแล้วกว่าสองทศวรรษ โดยหนึ่งในความความสัมพันธ์ดังกล่าว ได้แก่ การขยายมโนทัศน์ของคำว่า พื้นที่ (Space) ให้ไกลออกไปจากความหมายทางกายภาพบนฐานความคิดที่ว่าสภาพแวดล้อมทางกายภาพในฐานะสิ่งที่ปรากฏนั้นเป็นผลผลิตของความสัมพันธ์ทางสังคม หาใช่สิ่งที่เกิดขึ้นโดยตัวมันเองไม่ (Massey, 1998, pp. 27-28) การขยายขอบเขตของชุดความหมายดังกล่าว ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงต่อความเข้าใจพื้นที่ในฐานะปฏิบัติการนอกเหนือไปจากพื้นที่เชิงกายภาพที่มีลักษณะเป็นพลวัตมากขึ้นไปกว่าเพียงแค่มิติพื้นที่ในฐานะสิ่งที่ปรากฏ หากแต่มีความสัมพันธ์กับพื้นที่ทางจินตภาพอื่น ๆ ได้แก่ พื้นที่ทางสังคม พื้นที่ทางการเมือง พื้นที่ต่อรอง ฯลฯ กรอบมโนทัศน์ของ “พื้นที่” เหล่านี้เป็นการขยายชุดความหมายของกายภาพในฐานะตัวกระทำ และผลลัพธ์ต่อการกระทำ ด้วยเหตุนี้ “พื้นที่” จึงเป็นพื้นฐานของชีวิตทางสังคมทุกรูปแบบ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เป็นพื้นฐานในฐานะปฏิบัติการเชิงอำนาจ ที่นิยามหนึ่งสามารถหมายถึง “ผลิตผลของความสัมพันธ์”¹ (Foucault, 1986) จากกรอบมโนทัศน์ดังกล่าวมานี้ ผู้เขียนได้หยิบยกสถาปัตยกรรมในฐานะที่เป็นคุณลักษณะหนึ่งของพื้นที่เชิงกายภาพ มาสู่การทดลองในการวิเคราะห์ระดับจุลภาค ต่อการมองพื้นที่อย่างเป็นพลวัตในแง่มุมที่ด้านหนึ่งนั้นพื้นที่ทางกายภาพเป็นผลลัพธ์ของพื้นที่ทางสังคม-การเมือง และในอีกด้านหนึ่ง พื้นที่ทางกายภาพยังเป็นแรงกริยาต่อการผลิตซ้ำกรอบมโนทัศน์ของความสัมพันธทางสังคม โดยผู้เขียนได้อาศัยตัวแบบความ

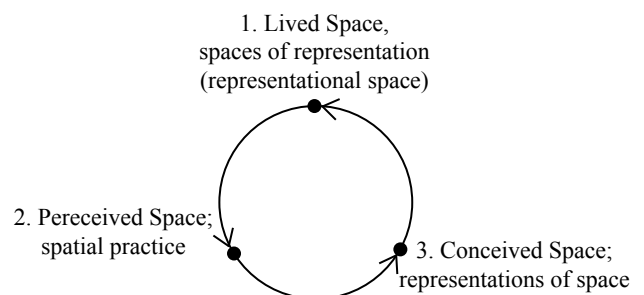
สัมพันธ์ของ Henri Lefebvre ที่มองความสัมพันธ์ของพื้นที่กายภาพและพื้นที่เชิงจินตภาพในลักษณะถ่ายเทกันเชิงวัฏจักร-พลวัต ของสามองค์ประกอบ ได้แก่ ภาพตัวแทนของพื้นที่ (Representations of space), พื้นที่ที่เป็นตัวแทน (Representational space), และปฏิบัติการต่อพื้นที่กายภาพ (Spatial practice) จนนำไปสู่การผลิตซ้ำชุดความหมายใหม่ตลอดมา ผู้เขียนจักอภิปรายและสะท้อนให้เห็นถึงอำนาจและชุดตรรกะที่ส่งผลให้เกิดกระบวนการและผลลัพธ์ในการออกแบบที่ปรากฏ ประกอบกับการสร้างความหมายใหม่ในท้ายที่สุด² (Harvey, 2007, pp. 45-46)

กรอบแนวคิดหรือทัศนะหนึ่งที่ทำให้ความเข้าใจในเรื่อง ความสัมพันธ์เชิงความหมายของกระบวนการสร้างสภาพแวดล้อมทางกายภาพ (Physical space) ที่สัมพันธ์ยึดโยงกับพื้นที่ทางสังคม (Social space) และพื้นที่ในมโนทัศน์ (Mental space) ว่ากระบวนการสร้างความเข้าใจของคนเราต่อพื้นที่กายภาพเกิดขึ้น มีลักษณะและกระบวนการอย่างไร ได้แก่ มโนทัศน์ของ Henri Lefebvre (รูปที่ 1) จากกรอบคิดเรื่องพื้นที่ ในฐานะผลิตผลของสังคม (Production of space) ที่มาสู่เสนอการมองพื้นที่สามลักษณะ ได้แก่ Representations of space, Representational space, และ Spatial practice (รูปที่ 2) โดยได้รับการขยายความสัมพันธ์เพิ่มเติมโดย Edward Soja (1996) ซึ่งพัฒนากลายเป็นมโนทัศน์เรื่องการผลิตซ้ำทางสังคมที่กระทำผ่านพื้นที่กายภาพ กรอบแนวคิดดังกล่าวได้ฉายภาพให้เห็นถึงกระบวนการประกอบสร้างความหมายของพื้นที่ในความทรงจำของผู้คน โดยพื้นที่ทางกายภาพ ในฐานะตัวแสดง (Subject) ได้ส่งผลให้เกิดความเข้าใจหรือสำนึกต่อพื้นที่บางอย่างร่วมกันในสังคมจากการปฏิบัติกิจกรรมผ่านพื้นที่กายภาพนั้น ๆ (Spatial practice) จนสังคมผ่าน

ที่มา: Grönlund, 1998

รูปที่ 1 Lefebvre's starting point on the question of space
(Drawn by Bo Grönlund, 18.10.1998)

ที่มา: Grönlund, 1998

รูปที่ 2 Lefebvre's first ontological transformation of space
(Drawn by Bo Grönlund, 18.10.1998)

กระบวนการปฏิสัมพันธ์พื้นที่และความหมาย-ความเข้าใจ (Representational spaces) จนผลิตสิ่งที่เรียกว่า “ภาพตัวแทนของพื้นที่” (Representation of space) ออกมาจากสิ่งนั้น ภาพตัวแทนดังกล่าวได้ตกผลึกเป็นผลผลิตทางสังคมที่ได้รับการจดจำและคาดหวัง พื้นที่ทางกายภาพได้กลายสภาพเป็นวัตถุติดต่อการผลิตซ้ำพื้นที่ทางกายภาพชนิดใหม่ต่อไป โดยสามารถสร้างกรอบคำอธิบายเชิงวิัจกรของกระบวนการเกิด การรับรู้ การให้ความหมาย และการผลิตซ้ำความหมายดังรูปที่ 1 และ 2

การสร้างสรรงานสถาปัตยกรรมโดยมากไม่ได้เกิดขึ้นเพื่อสนองตอบตัวมันเอง แต่เกิดขึ้นเพื่อรับใช้ความต้องการหรืออุดมการณ์บางอย่าง โดยปฏิบัติการผ่านผู้ออกแบบในฐานะตัวกลางที่ไม่ได้หลุดลอยจากกรอบความคิดทางสังคมใด ๆ ดังนั้นการเกิดขึ้นของงานสถาปัตยกรรมจึงตั้งอยู่บนข่ายที่ค้ำยันถึงมิติทางสังคมและการเมือง ตามแต่เงื่อนไขบริบททางสังคม (Leach, 1997, p. xiv; Thompson, 2007, p. 183) อย่างไรก็ตาม เงื่อนไขบริบทดังกล่าวไม่ได้มีความเป็นเนื้อเดียว หากแต่เกิดจากอุดมการณ์และความคาดหวังในสังคมที่มีความหลากหลายจำนวนมาก ตัวอย่างเช่น การสร้างสรรค์สถาปัตยกรรมขึ้นหนึ่งขึ้นมา อาจถูกกำกับด้วยชุดเงื่อนไขและปัจจัยจำนวนหนึ่ง อาทิ เทคโนโลยีการก่อสร้าง คติความเชื่อทางวัฒนธรรม ความต้องการในด้านการใช้สอย สภาพภูมิศาสตร์ เป็นต้น เหล่านี้มีผลต่อตัวตนที่ปรากฏของสถาปัตยกรรมทั้งสิ้น หากพิจารณาในแง่มุมนี้แล้ว อาจพบว่าแท้ที่จริงนั้นงานออกแบบเป็นการปะทะกันของคำอธิบาย ชุดตรรกะ และเงื่อนไขแวดล้อมที่มาจากหลายทิศทางที่อาจมีน้ำหนักต่างกันได้นั้นเป็นเหตุผลที่ทำให้งานออกแบบแล้ว ในนัยหนึ่งเป็นเรื่อง “ความเป็นการเมือง” (The political) (Charoensin-O-Larn, 2008, pp. 115-117) ในตัวมันเอง ทั้งที่ประนีประนอมกันได้และไม่ได้บ้าง โดยมีผู้สร้างสรรค์เป็นผู้เลือกให้น้ำหนัก อย่างไรก็ตาม ความเป็นการเมืองในงานออกแบบไม่ได้เกิดแต่เฉพาะปัจจัยภายนอกเท่านั้น อาทิ การเจรจาต่อรองกับลูกค้าผู้ผลลัพธ์ของการออกแบบ หรือการเลือกรายละเอียดการออกแบบให้สอดคล้องกับทักษะในเชิงช่างและเทคโนโลยี เป็นต้น เหล่านี้คือความมีอยู่ของความเป็นการเมืองทั้งสิ้น ซึ่งอาจสามารถอุปมาอุปไมย ได้กับข้อความข้างล่างนี้

“คุณตา พ.” เป็นคนสมมติที่ตั้งมาจากข้อเท็จจริงจำนวนหนึ่งของใครหลาย ๆ คน ตื่นเช้ามีดคุณตา พ. เข้าห้องพระ ในห้องพระของคุณตา พ. มีพระเครื่องและพระพุทธรูปนับร้อยองค์ แล้วก็สวดมนต์ไหว้พระ นี่เป็นสิ่ง

แรกที่คุณตา พ. กระทำตอนเช้า...ทำธุระส่วนตัว กินข้าวเช้าเสร็จ ตกสายไปวัดริมคลองข้างบ้าน ไปเก็บดอกเบญจจากหลวงพ่อดอกที่เยี่ยมเงินแกไป เทียงกินข้าวกับก๊วนพระเครื่องและเครือข่ายปล่อยเงินกู้ บ่ายออกซื้อแป้งตลาดนัดพระเครื่อง เย็นปรึกษาลูกหลานเรื่องหัวคะแนนเลือกตั้ง ส.ว. ที่ติดต่อชื่อเสียง 400 – 500 บาทต่อหัว ถึงเรื่องจริง ๆ ที่ว่าช่วงเลือกตั้ง ส.ว. เมื่อหลายปีก่อนมีคนจะมาซื้อเสียง แกลยปรึกษาลูกหลานจะขายดีหรือไม่ ลูกหลานบอกว่าราคาตกมาก ราคาตลาดสูงกว่านี้ 500 บาทถูกเกินไป คุณตา พ. เลยตัดสินใจว่านั่นลงคะแนนให้ ส.ว. หมายเลขเอ็นจีโอที่ลูกหลานเชียร์ ค่าเข้าห้องพระสวดมนต์ นับชั่วโมง...จากวันหนึ่งในชีวิตทางศีลธรรมของคุณตา พ. เราพูดอะไรได้บ้าง..มันแตกเป็นเสี่ยง มันไม่เป็นเอกภาพ ขัดแย้ง สับสนในแต่ละภาคส่วน ภาคศาสนา ภาครัฐ การเก็บดอกเบญจสะสมพระเครื่อง การเลือกตั้ง มันต่างก็กำกับด้วยตรรกะเฉพาะของมัน เช่น ตรรกะเรื่องจิตวิญญาณ อัตราดอกเบี้ยของแท้ ของหายาก ราคาขายเสี่ยงหรือจะเลือกคนดี โดยแต่ละตรรกะก็มีความสมเหตุสมผล” (Tejapira, 2007)

ข้อความข้างต้นสะท้อนให้เห็นปัญหาของตรรกะและชุดเหตุผล ที่มีต่อการสร้างคำอธิบายถึงสิ่งต่าง ๆ ในการเลือกที่จะทำหรือไม่ทำอะไร ที่มีลักษณะไม่ลงรอยกัน ไม่ผนวกรวม แต่คงมีอยู่ด้วยกัน เมื่อนำมาร้อยเรียงเข้าด้วยกัน กลับปรากฏความสับสน ขัดแย้ง

หากมองสภาพแวดล้อมทางกายภาพในฐานะที่เป็นข้อมูลเพื่อการสื่อสารความหมายและอุดมการณ์ทางสังคม เช่นเดียวกันกับที่ข้อความข้างต้นที่อนุมานไว้ในฐานะปฏิบัติการของพื้นที่กายภาพ (Spatial practice) ในความหมายของ Henri Lefebvre ที่สามารถให้ภาพตัวแทน (Reorientations of space) ของสังคมแล้วนั้น สถาปัตยกรรมในฐานะสารหนึ่งที่ยึดโยงและบรรจุเอาอุดมการณ์หลากหลาย รวมไว้ในตัวเองย่อมเปรียบเสมือน “ตัวบท” ที่ล่องลอย รอการประกอบสร้างความหมาย อาทิ เราจะเข้าใจทัชมาฮาลว่าเป็นสิ่งมหัศจรรย์ของโลกโดยใช้หลักการทางสถาปัตยกรรมและปราณีตศิลป์ หรือจะเข้าใจว่าเป็นสถาปัตยกรรมแห่งความโหดร้ายของการกดขี่แรงงานและทารุณกรรมแห่งราชวงศ์โมกุลต่อชาวมุสลิมในสมัยนั้น ในแง่ประวัติศาสตร์แล้วทั้งสองสิ่งเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นคู่ขนานกัน ลักษณะที่เป็นผลลัพธ์แห่งความเป็นโลกกายภาพเดียวกัน (Spatial practice) ที่มีแง่มุมแห่งปฏิสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่กับความนึกคิดบนฐานที่ต่าง ๆ กัน (Representational spaces) มาสู่ภาพตัวแทน (Representations of space) ที่มีความหมายแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง เป็นต้น

กระบวนการผลิตสร้างความทรงจำและความหมายของที่ว่าง/พื้นที่

ในขณะที่สถาปัตยกรรมเกิดขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการและรับใช้อุดมการณ์ทางสังคมบางอย่าง อีกด้านหนึ่งในกาลต่อมา ถึงแม้ว่าความต้องการเชิงกายภาพที่มีต่อสถาปัตยกรรมจะแปรเปลี่ยนไป แต่ตัวมันเองได้ทำหน้าที่ต่อยอดอุดมการณ์นั้นผ่านรูปลักษณ์ที่ปรากฏอย่างไรก็ตาม เมื่อเวลาผ่านไปอุดมการณ์ที่สถาปัตยกรรมได้เคยรับใช้ย่อมมีความเปลี่ยนแปลง ความสัมพันธ์เชิงความหมายและสัญลักษณ์ของอาคาร-สถานที่ต่อดูมการณ์ทางสังคม สามารถสะท้อนให้เห็นได้ดังที่ วอลเตอร์ เบนยามิน (Walter Benjamin) ได้แสดงความเห็นไว้ใน One Way Street and Other Writings ถึงสภาวะการณ์ที่สถานที่ต่าง ๆ สูญเสียความหมายในตัวเอง โดยผู้เขียนจกยกตัวอย่างกรณี เมื่อตอนที่กล่าวถึง Obelisk ในพระราชวัง La Concorde ความว่า

“สิ่งที่ได้รับการจารึกเมื่อ 4,000 ปีก่อน บัดนี้ได้มาตั้งอยู่ ณ ใจกลางจัตุรัสเมืองที่แสนยิ่งใหญ่ มันได้บอกอะไรหรือไม่เกี่ยวกับชัยชนะของฟาโรห์! อาณาจักรและวัฒนธรรมแรกที่สุดของตะวันตกที่วันหนึ่งข้างหน้าจักเป็นอนุสรณ์เพื่อระลึกถึง แต่สิ่งที่ปรากฏอยู่แท้ที่จริงคืออะไร? ไม่มีแม้แต่คนเดียวที่เดินผ่านโดยหยุดดู ไม่มีแม้แต่คนเดียวที่หยุดและอ่านสิ่งที่ถูกจารึกเอาไว้” (Savage, 2000, p. 47, แปลโดย ผู้เขียน)

ข้อความข้างต้นสะท้อนให้เห็นถึงความไม่ลงรอยกันของสถาปัตยกรรมในฐานะสิ่งที่ปรากฏกับสถาปัตยกรรมในฐานะตัวสารที่สื่อความหมาย โดยที่ตัวสถาปัตยกรรมอันเป็นความพยายามที่จะแข่งแย้งและถ่วงทอดความทรงจำบางอย่างไม่สามารถผลิตซ้ำความทรงจำรวมให้เกิดขึ้นผ่านพื้นที่กายภาพได้ หรือเป็นสิ่งที่ Doreen Massey (2000, p. 51) อธิบายว่า “ความทรงจำที่มีต่อสถานที่ที่เป็นจุดสิ้นสุดของปฏิกิริยาภาวะการณ์ของการเป็นเมือง”

อย่างไรก็ตาม ปัญหาเชิงทวิภาค (Dual dialectic) ที่แสดงให้เห็นความไม่ลงรอยกันของงานออกแบบสถาปัตยกรรมนั้นปรากฏอยู่เสมอมาในฐานะปัจจัยภายใน งานเขียนจำนวนหนึ่งได้เน้นย้ำสภาวะการณ์ของการเลือกเป็นภาพตัวแทนระหว่าง งานออกแบบสถาปัตยกรรมที่เน้นการใช้สอยเชิงอรรถประโยชน์ และงานออกแบบสถาปัตยกรรมในฐานะการรับใช้อุดมการณ์ทางศิลปะ (Panin, 2006, pp. 126-129) กล่าวคือความขัดแย้งเชิงทวิ

ลักษณะของอรรถประโยชน์และการเป็นภาพตัวแทนของตัวสถาปัตยกรรมเอง ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นการเมืองที่ในด้านหนึ่งงานออกแบบต้องสามารถแก้ปัญหาต่อความต้องการทางกายภาพและการใช้งานได้ดี ในขณะที่ตัวมันเองก็ถูกเรียกร้องในฐานะที่เป็นองค์ประกอบหนึ่งของการสร้างอัตลักษณ์แก่สังคม ทั้งทางที่เป็นสุนทรียภาพแก่เมือง ทางที่เป็นเอกลักษณ์ของชาติ หรือทางที่เป็นศิลปะวัตถุในตัวเอง (ตลอดจนถึงการเป็นอนุสาวรีย์ของสถาปนิก) แต่ความเป็นทวิลักษณ์ (หรือพหุลักษณ์) ดังกล่าวกลับเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการผลิตพื้นที่ (Production of space) กล่าวคือสถาปัตยกรรมในฐานะผลผลิตของสถาปนิกนั้นได้ถูกประกอบสร้างขึ้นด้วยเงื่อนไขของการรังสรรค์ของผู้ออกแบบในฐานะ “ตัวกลาง” หนึ่งเช่นกัน การที่ผู้สร้างสรรคสภาพแวดล้อม ออกแบบงานสถาปัตยกรรมให้ปรากฏออกมานั้น กระทำอยู่บนการผสมผสานทั้งจากสภาวะเงื่อนไข (อาทิ งบประมาณ ความต้องการด้านการใช้สอยของอาคาร สภาพที่ตั้ง เทคโนโลยีการก่อสร้าง ฯลฯ) และสภาวะแรงขับเคลื่อนในแห่งการสร้างสรรค์ (อาทิ การออกแบบโปรแกรมทางสถาปัตยกรรม โลกทัศน์ต่อสังคม/วัฒนธรรม รสนิยมทางสุนทรียภาพเฉพาะบุคคล ฯลฯ) โดยทั้งสองส่วนนี้เป็นผลผลิตทางสังคมตามกรอบมโนทัศน์ของ Lefebvre ที่ทั้งโลกกายภาพ (Physical space) และโลกในมโนทัศน์ของผู้ออกแบบ (Mental space) ถ้ายกกันและกัน

เงื่อนไขเหล่านี้ได้กลั่นกรองให้ในขั้นตอนการสร้างสรรค ที่มีองค์ประกอบไปด้วย ผู้ออกแบบ เจ้าของงานกฎหมาย งบประมาณ ฯลฯ เลือกภาพตัวแทนบางอย่าง (Domination of representation) หรือแม้แต่ถ้าไม่ได้เลือกลักษณะของภาพตัวแทนเป็นเรื่องที่ต้องเกิดขึ้นในฐานะที่เป็นผลผลิตของความคิดทางอ้อมก็จะสะท้อนออกมาในงานสถาปัตยกรรมที่กินพื้นที่เชิงภูมิศาสตร์ และนำไปสู่การกินพื้นที่ในมโนทัศน์ของสังคมในฐานะสิ่งที่ปรากฏ เช่น ผู้ออกแบบอาจเลือก (หรือถูกบังคับให้เลือก) ให้งานสถาปัตยกรรมมีลักษณะเฉพาะบางอย่าง อาทิ การประหยัดพลังงาน ลักษณะพื้นถิ่นของอาคารที่สัมพันธ์กับวัฒนธรรม/สัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมเฉพาะที่ ความคุ้มค่าทางเศรษฐกิจ หรืออาจจะหลาย ๆ ด้านผนวกกัน และนำไปสู่การปรากฏทางกายภาพในท้ายสุด

ภาวะการเลือกของผู้ออกแบบไม่ได้หลุดลอยไปจากเงื่อนไขทางสังคม แต่เป็นกลไกหนึ่งของสังคม และเป็นการเมืองเรื่องของการเลือก คำว่าเงื่อนไขทางสังคมในที่นี้หมายถึง ทั้งข้อจำกัด การถูกคาดหวัง ตลอดจนถึงการชี้้นำให้เกิดการตัดสินใจบนผลลัพธ์ที่คิดว่าดีที่สุด ณ ขั้นตอน

การออกแบบ และเหตุที่เป็นการเมืองก็เพราะย่อมมีความเป็นไปได้มากกว่าหนึ่งอย่างสำหรับผู้ออกแบบในการสะท้อนภาพตัวตน ซึ่งบ่อยครั้งผู้ออกแบบได้เลือก บนฐานของชุดข้อมูลที่ถูกผลิตซ้ำมาก่อนหน้า ทั้งโดยสำนักหรือพ้นไปจากสภาพของการตระหนักรู้ (Unconscious) อาทิ ชุดความคิดชาตินิยม ธรรมชาตินิยม เสรีนิยม ฯลฯ และสิ่งนี้คือสิ่งที่ Lefebvre นำเสนอ กล่าวคือ เมื่อตัดเอาส่วนหนึ่งของกระบวนการมาอธิบาย จักเข้าใจได้ว่า หากพื้นที่ทางกายภาพเป็นวัตถุตั้งต้นและเกิดปฏิบัติการบนพื้นที่ (Spatial practice) ปฏิสัมพันธ์ของพื้นที่กับการก่อรูปความคิดที่เกี่ยวกับพื้นที่นั้น (Representational space) นำไปสู่การสะสมการตระหนักรู้ของพื้นที่นั้น ๆ จนในที่สุดได้ประกอบสร้าง/ตกผลึกในระดับอุดมการณ์หรือภาพตัวแทนของสังคม (Representations of space) และนำไปสู่การผลิตซ้ำคุณค่าในที่สุด เช่น กรณีของการสร้างความหมายเฉพาะบางอย่างให้กับลักษณะของเรือนไทย วัด หรือฉันทลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมต่าง ๆ เป็นต้น (Prakitnon-takarn, 2005a, pp. 106-108; 2005b, pp. 112-115)

สถาปัตยกรรม: ภาพตัวแทนแห่งอุดมการณ์ทางการเมือง

ในส่วนนี้ ผู้เขียนจักอภิปรายสถาปัตยกรรมในฐานะผลผลิตทางการเมืองและวัฒนธรรม ในลักษณะเดียวกับการวิเคราะห์ของ Lawrence J. Vale (1992, p. viii) ที่มียุคก่อนหน้าโดยการวิเคราะห์ความหมาย อุดมการณ์ และความเป็นการเมือง ของอาคารรัฐสภาในประเทศต่าง ๆ ทั่วประเทศ โดยนำมาผสานกับตัวแบบของ Lefebvre ที่ได้เปิดมุมมองในการทำความเข้าใจพื้นที่ ในฐานะสิ่งที่ถูกสร้างโดยปฏิบัติการทางสังคมมากกว่าที่จะเป็นการมองในฐานะสิ่งที่เกิดขึ้นผ่านประธาน (Subject) อย่างเช่น ตัวผู้ออกแบบ อันเป็นการให้ความหมายพื้นที่นั้น ๆ อย่างไร

เพียงสา ดังสะท้อนในข้อเขียนของเขา มีใจความตอนหนึ่งว่า พื้นที่ทางสังคมเป็นผลผลิตทางสังคม พื้นที่ดังกล่าวถูกผลิตโดยลักษณะเฉพาะสำหรับเป็นเครื่องมือของระบบความคิดและปฏิบัติการทางสังคม มันจึงไม่เพียงแต่เป็นเครื่องมือในฐานะเพื่อสร้างผลิตผลทางสังคมเท่านั้น แต่เพื่อควบคุม ซึ่งก็คือเครื่องมือแห่งอำนาจนั่นเอง³ (Henri Lefebvre, 1991, p. 26 แปลโดยผู้เขียน)

การยึดกุมการสร้างความจริงผ่านสถาปัตยกรรมในฐานะพื้นที่หนึ่งที่มีส่วนประกอบสร้างความทรงจำแห่งยุคสมัยของคนในสังคม เป็นสิ่งที่สถาปัตยกรรมในฐานะ

องค์ประกอบของสภาพแวดล้อม สามารถทำงานรับใช้อุดมการณ์ต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี หากย้อนสืบไปเมื่อศตวรรษที่แล้วนั้น สถาปัตยกรรมที่ไร้ซึ่งการประดับประดาในโลกตะวันตก เพิ่งถูกยกฐานะให้เป็น “คุณค่าใหม่” แทนที่สถาปัตยกรรมยุคอาร์ต นูโวและอาร์ต เดโค ผ่านงานเขียนของ Adolf Loos ซึ่งครอบคลุมไม่เพียงแต่สถาปัตยกรรมเท่านั้น หากรวมไปถึงการกำหนดมาตรฐานความงามใหม่ในสังคมสมัยนั้นผ่านการแสดงออกของเครื่องแต่งกาย ที่ทำให้เครื่องแต่งกายเรียบง่ายสีขาว-ดำ แต่ตัดเย็บด้วยความปราณีต แทนการใช้ผ้าสีฉูด ราคแพง และเครื่องตกแต่ง เป็น การช่วงชิงอำนาจนำ (Hegemony) ในการนิยามคุณค่า จากกลุ่ม “ผู้ดีเก่า” (Aristocracy) ในอดีต โดยกลุ่ม “เศรษฐีใหม่” (Upper Middle Class) (Furjan, 2003, p. 121) โดยมาตรฐานการแต่งกายนี้ ได้ตกทอดเป็นมาตรฐานความคลาสสิกที่กลายเป็นวัฒนธรรมร่วมกันในระดับสากลปัจจุบัน หากมองจากกรอบวิวัฒนาการของระบบคุณค่าและการสร้างรสนิยมดังที่กล่าวมาแล้วนั้น จักเห็นได้ว่ากระบวนการปรากฏของคุณค่าและรสนิยมเชิงสุนทรียศาสตร์ใด ๆ นั้น มิได้เกิดโดยวิวัฒนาการที่ไร้เจตนา หากแต่เป็นการช่วงชิงและนิยามวาทกรรมของการสร้างคุณค่าครอบงำหรือกล่าวคือ มีภาวะการณ์ของความเป็นการเมืองอยู่นั่นเอง

หากมองสถาปัตยกรรมในฐานะ “เครื่องมือ” (Instrument) เพื่อบรรจุเป้าหมายของอุดมการณ์ทางการเมืองแล้ว สถาปัตยกรรมยังมีบทบาทในฐานะผลผลิตและสามารถทำหน้าที่ได้อย่างดีในการประกอบสร้างความทรงจำ หากเมื่อเราย้อนรอยกลับไป โดยทำให้สถาปัตยกรรมเป็นเรื่องของ “ตัวบท” จะทำให้เราสามารถคลี่คลายอุดมการณ์เบื้องหลังสถาปัตยกรรมเหล่านั้นว่ามันได้ตกผลึกในความเข้าใจของสังคมต่อสถานะแวดล้อมอย่างไรได้บ้าง

เมื่ออภิปรายผ่านตัวอย่างงานศึกษาที่มีก่อนหน้าสองกรณีเกี่ยวกับการช่วงชิงสถาปัตยกรรมในฐานะตัวบท ผู้เขียนใช้กรอบการวิเคราะห์จากแง่มุมทางสัญวิทยา (Semiotics) ในเงื่อนไขที่สถาปัตยกรรมมีมิติในการสื่อสารทั้งหน้าที่เชิงปฐมและทุติยภูมิ (Primary and secondary functions) (Eco, 1997, pp. 187-190) เพื่อแสดงให้เห็นถึงการที่สถาปัตยกรรมในเบื้องต้นแรก มีฐานะวัตถุเพื่อสนองการใช้งานเฉพาะด้าน โดยเริ่มจากความต้องการของสังคมหรือส่วนหนึ่งของสังคม จนเมื่อสถาปัตยกรรมตกทอดเป็นผลผลิตทางสังคมแล้ว ได้กลายเป็นสัญญาณที่ล่องลอย (Signifier) ทาบอยู่ในความทรงจำของผู้คน โดยส่วนหนึ่งถูกแปรสภาพเป็นสัญลักษณ์ทางการเมือง

ตัวอย่างกรณีแรก เป็นกรณีของภาพตัวแทนของพื้นที่ (Representations of space) กับปฏิบัติการเชิงพื้นที่ (Spatial practice) ไม่ลงรอยกัน ได้แก่ อาคารรัฐสภาปัจจุบันที่ตัวอาคารได้ถูกคาดหวังให้สะท้อนความหมายโดยยึดโยงกับอุดมการณ์ประชาธิปไตย ในขณะที่ได้มีงานเขียนที่วิเคราะห์เชิงวิพากษ์และชำแหละอาคารรัฐสภา (Noobanjong, 2008, pp. 4-5) ในฐานะตัวบทที่ได้เผยให้เห็นถึงความลึกลับของความเป็นประชาธิปไตยในสังคมไทย ซึ่งสะท้อนออกมาทางรูปแบบสถาปัตยกรรม โดยแม้แต่อาคารอันเป็นสัญลักษณ์แห่งประชาธิปไตยหลังนี้ก็ยังประสบปัญหาในการสื่อแนวคิดซึ่งความเป็นประชาธิปไตยในตัวเอง อาทิ การวางรูปปั้นรัชกาลที่ 7 หน้าประตูทางเข้าอาคารที่แสดงออกถึงความสับสนปนเปของอุดมการณ์ประชาธิปไตย ที่แปลความได้ถึงการประนีประนอมกันระหว่างอำนาจของฝ่ายทหารกับฝ่ายสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (รูปที่ 3) ตำแหน่งแห่งที่ของที่ตั้งอาคารที่ “เหมือนจะหายไป” จากแผนที่กรุงเทพฯ การเลือกใช้วัสดุที่สะท้อนถึงความโปร่งใสในเชิงที่ไม่สัมพันธ์กับหน้าที่ใช้สอยอาคารตลอดจนถึงการจัดผังที่นั่งพื้นที่ประชุมสภาที่สะท้อนระบอบอำนาจอธิปไตยเบ็ดเสร็จแบบทหาร (รูปที่ 4) เป็นต้น

เมื่อวัฏจักรของปฏิบัติการของพื้นที่ทางกายภาพ (Spatial practice) ตามแนวคิดของพื้นที่ทั้งสามชนิดในตัวแบบของ Lefebvre ได้เวียนกลับมาจากการที่มีดำริของรัฐบาลในการสร้างอาคารรัฐสภาแห่งใหม่ และได้มีการจัดการประกวดแบบอาคารดังกล่าวขึ้นซึ่งได้รับความสนใจในกลุ่มสถาปนิกและสาธารณชนอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะข้อคิดเห็นที่มีต่อรูปแบบสถาปัตยกรรมในฐานะกายภาพใหม่ (รูปที่ 5) ควรบรรจุคุณลักษณะบางประการในทางคุณค่าของศาสนสถานในแนวพุทธ-ฮินดู หรือควรจะแสดงออกซึ่งหลักการประชาธิปไตยที่แท้จริงอย่างสากล โดยผู้ชนะเลิศผลงานประกวดได้ให้ทรรศนะขยายแนวความคิดไว้ว่า

“คอนเซ็ปต์โดยรวมของงานออกแบบครั้งนี้ว่ามาจากโจทย์ 4 ข้อของทีมงาน ได้แก่ 1) ทำอย่างไร สถาปัตยกรรมจึงจะตอบสนองประโยชน์ใช้สอย พร้อมกับการทำหน้าที่พลิกฟื้นจิตวิญญาณสังคม ซึ่งปัจจุบันเผชิญวิกฤตศีลธรรม 2) ทำอย่างไร จะมีอัตลักษณ์ไทย ที่คนทั่วไปเข้าใจได้โดยไม่ต้องตีความ และเป็นการแสดงออกว่าอาคารที่เป็นสัญลักษณ์ไทยที่ต้องสร้างบนแผ่นดินไทยเท่านั้น 3) ทำอย่างไร อาคารจึงจะสามารถสร้างให้สังคมเกิดการเรียนรู้ครั้งใหม่ 4) ทำอย่างไร จึงจะเป็นสถาปัตยกรรม

ที่มา: http://en.wikipedia.org/wiki/File:Thai_Parliament_House.JPG

รูปที่ 3 ด้านหน้าอาคารรัฐสภา

ที่มา: Thana Nuntavoranut / Xinhua

รูปที่ 4 การจัดวางตำแหน่งผังที่นั่งในอาคารรัฐสภา

ที่มา: <http://www.tannetwork.tv/tan/ViewData.aspx?DataID=1025649>

รูปที่ 5 รูปแบบอาคารรัฐสภาใหม่ที่ชนะเลิศการประกวด

กรรมที่สร้างสำนักถึงความเป็นพลเมือง ทำให้เกิดความ
ใกล้ชิด ไม่แปลกแยกแหว่งระหว่างรัฐกับประชาชน”

“ทีมงานจึงตอบโจทย์เหล่านี้ผ่านสถาปัตยกรรมที่
ออกแบบด้วยภูมิปัญญาตามคติทางพุทธศาสนา ได้แก่
แบบแผนไตรภูมิ โดยมุ่งหมายเพื่อพลิกฟื้นจิตใจของผู้คน
ด้วยการสำนึกถึงบาปบุญคุณโทษ อันจะนำไปสู่บ้านเมือง
แห่งความสงบสุข ร่มเย็น... โดยอุดมคติความเป็น **‘ชาติ’**
นั้น มุ่งสร้างผลงานสถาปัตยกรรมซึ่งแสดงถึงความเป็นชาติ
ไทยที่มีความรุ่งเรืองให้ปรากฏต่อสายตาสังคมโลก ขณะที่
อุดมคติว่าด้วย **‘ศีลธรรม’** ที่เมื่อนักออกแบบหวังจะเป็นส่วน
หนึ่งในการสร้างสิ่งก่อสร้างที่เป็นศูนย์รวมของ ศีลธรรมและ
การทำความดี โดยนำคติโบราณมาเป็นตัวขับเคลื่อน ด้วย
การอัญเชิญพระสยามเทวาธิราชมาประดิษฐานยังหลังคา
เครื่องยอดของตัวอาคาร อุดมคติในข้อ **‘สติปัญญา’**
สะท้อนผ่านพิพิธภัณฑ์ชาติไทยภายในอาคารรัฐสภาแห่ง
ใหม่ เพื่อหวังให้เป็นแหล่งเรียนรู้ทั้งสำหรับเยาวชนและชาว
ต่างชาติที่มาเยี่ยมชม... รวมทั้งแนวคิดของทีมสถาปนิก
ที่ต้องการสะท้อนถึง **‘สถาบันกษัตริย์’** ที่เป็นศูนย์รวม
จิตใจคนไทยทั้งชาติ จึงเสนอจัดสร้างโถงพระราชพิธีขึ้น
ภายในอาคาร กับอีกด้านคือ **‘ประชาชน’** ที่อาคารแห่งนี้
จะไม่ใช้สถานที่ซึ่งประชาชนไม่อาจเข้าถึง แต่มุ่งออกแบบ
เพื่อแสดงถึงการต้อนรับทั้งประชาชนที่จะมาเยี่ยมชม รวมไปถึง
การแสดงความคิดเห็นไปยังรัฐสภา” (Tharapak, 2009)

ในขณะเดียวกัน ฝ่ายที่มีปฏิกริยาวิพากษ์วิจารณ์
ต่อผลงานชนะเลิศ ได้ให้ทัศนะไว้ว่า

“อาคารรัฐสภา ที่เป็นตัวแทนของหนึ่งในอำนาจ
อธิปไตย ของระบอบประชาธิปไตย ไม่ควรต้องทำหน้าที่
รับใช้จุดประสงค์ทางศีลธรรม ไม่ใช่ว่าศีลธรรมไม่ดี ไม่ใช่
ว่าศีลธรรมไม่จำเป็น แต่การใช้ศีลธรรมทางศาสนาแบบ
ทื่อ ๆ ที่เรามากจะได้ยินกันบ่อย ๆ มันไม่ได้แก้ปัญหาสังคม
ได้ มิฉะนั้นทำไมเราไม่เชิญพระมาบริหารประเทศ ไม่เชิญ
พระมาเป็น ส.ส. ไม่ให้มหาเถรสมาคมเป็นคนกำหนด
นโยบายสาธารณะของประเทศที่เราไม่ทำอย่างนั้นก็เพราะ
เราคิดว่าในระบบสังคมสมัยใหม่เราควรจะต้องแยกตัวจาก
เรื่องของศาสนา ที่มันไม่ควรเรื่องศีลธรรมมาเป็นตัวกำหนด
ก็เพราะสุดท้ายแล้วเรื่องศีลธรรมที่นำมาพูดกันก็มักจะเป็น
เรื่องที่จอมปลอม จนทำให้งานสถาปัตยกรรมถูกใช้เป็น
เครื่องมือทางการเมืองของกลุ่มผลประโยชน์ ของกลุ่ม
อภิสิทธิ์ชนในสังคมที่ชอบอ้างศีลธรรมแบบมือถือสาปาก

ถือศีล ประเด็นก็คือใครละที่มีสิทธิ์ชี้ขาดในเรื่องศีลธรรม
พอใช้เรื่องศีลธรรมเป็นตัวกำหนด มันทำให้ไอเดีย แก่น
แกนความคิดเรื่องประชาธิปไตย อำนาจของประชาชน ใน
แง่ของรัฐสภามันหายไป” (Pachathai, 2008)

เมื่ออภิปรายกรณีศึกษานี้โดยประยุกต์ใช้ตัวแบบ
ของ Lefebvre จักพบว่าเกิดพื้นที่ซึ่งมีความแตกต่างหลากหลาย
รวมอยู่ในปริภูมิของ **ปฏิสัมพันธ์ของพื้นที่และความ**
หมาย-ความเข้าใจ (Representational spaces) และ
กระบวนการสร้างภาพตัวแทนของพื้นที่ (Representation
of spaces) จนภาวะดังกล่าวไม่อาจหลวมรวมเข้าได้กัน
อย่างสนิท และจำต้องเกิดสภาวะการณ์ของการเลือกตัวแทน
สำหรับปฏิบัติการทางพื้นที่ที่กายภาพที่มีอำนาจนำที่รวบ
ยอดในท้ายที่สุด

ตัวอย่างที่สองเป็นกรณีที่ปฏิบัติการเชิงพื้นที่
(Spatial practice) เดียวกัน นำไปสู่ภาพตัวแทนของพื้นที่
(Representations of space) ที่แตกต่างกัน ได้แก่ กรณี
การทูลอาเศศกฐิก้า⁴ ที่ได้ดำเนินเป็นข้อถกเถียงอย่าง
กว้างขวางและสั่นคลอนพื้นที่ในจินตนาการของสังคมต่อ
ความคาดหวังในรูปแบบสถาปัตยกรรม (รูปที่ 6) ซึ่งเป็น
ตัวแบบเดียวกันกับที่เกิดในการวิวาทะต่ออาคารสูงใน
ใจกลางเมืองลอนดอน (Charney, 2007, pp. 195-205)
อันเป็นตัวอย่างที่เด่นชัดอันหนึ่งของสภาวะการณ์เช่นนี้
(ซึ่งผู้เขียนขอกล่าวถึงเฉพาะประเด็นรูปแบบสถาปัตย-
กรรมที่ปรากฏเท่านั้น ไม่รวมไปถึงมิติองค์ประกอบด้าน
การอนุรักษ์อื่น ๆ เช่น ความสำคัญของการในฐานะหมุด
หมายสำคัญทางประวัติศาสตร์ หรือด้านเทคโนโลยีการ
ก่อสร้าง) หากกล่าวถึงความเห็นต่อการอนุรักษ์อาคารหลัง

ที่มา: <http://www.muangboranjournal.com/modules.php?name=News&file=print&sid=1930>

รูปที่ 6 ตัวอย่างปรากฏการณ์วิวาทะต่อการรื้อ-สร้าง ศาลฎีกาใหม่

นี้ที่มีในเชิงขัดแย้งกันระหว่างเจ้าของอาคารกับนักวิชาการและสมาคมวิชาชีพที่เกี่ยวข้องแล้ว มิติหนึ่งที่ถูกหยิบยกเป็นประเด็นสำคัญคือ “รูปแบบอาคารที่คาดหวังว่าจะมาแทนที่” ซึ่งจากแบบที่นำเสนอมานั้น มีลักษณะสถาปัตยกรรมแบบ “ไทยประเพณี” อยู่อย่างสูง ในฐานะที่สะท้อนความพยายามยึดกุมความทรงจำผ่านศิลปะสถาปัตยกรรมของคณะราษฎร ที่ไม่เพียงสะท้อนพัฒนาการช่วงหนึ่งของสถาปัตยกรรมโมเดิร์นในประเทศไทย แต่โดยตัวสถาปัตยกรรมเองมีความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่กินพื้นที่ความทรงจำในฐานะสัญลักษณ์ของการปฏิเสฐานานุศักดิ์ทางสถาปัตยกรรม (Prakitnontakarn, 2005c) ที่เมื่ออย่างน้อยกลุ่มคนสองฝ่าย ได้แก่ สถาบันกษัตริย์และรัฐ (คณะราษฎรในสมัยนั้น) (Prakitnontakarn, 2008) โดยฝ่ายแรกต้องการลบความทรงจำนั้นทิ้งเสีย ในขณะที่ฝ่ายหลังต้องการตอกย้ำการมีอยู่ของศิลปะสถาปัตยกรรมที่แสดงออกถึงประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมโมเดิร์นในประเทศไทย (รูปการณ์นี้ชวนให้นึกถึงการกำหนดนำทางคุณค่าในทำนองเดียวกับงานเขียนของ Adolf Loos ที่ยกตัวอย่างในข้างต้น)

ฝ่ายที่เคลือบแคลงสงสัยในการคัดค้านการทูลอาคารศาลฎีกา มีการแสดงทัศนะว่า

“เมื่อข่าวการรื้อทูลอาคารศาลฎีกาทั้งได้เผยแพร่ออกไป เมื่อเร็ว ๆ นี้ก็ได้มีนักวิชาการจากกลุ่มต่าง ๆ ที่ได้รับเชิญจากคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากรแห่งเดียวกันนี้ออกมาให้ความเห็นในทำนองไม่เห็นด้วยที่จะให้มีการทูลทูลอาคารศาลฎีกาอีก...ความเห็นหลายแง่มุมที่ได้แสดงออกมานั้นพบสรุปได้ดังนี้ อ้างว่าอาคารศาลฎีกาแห่งนี้มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์การยุติธรรม สมัยรัตนโกสินทร์ เป็นอาคารที่มีลักษณะเป็น Modern Architecture ซึ่งเป็นงานสถาปัตยกรรมของไทยช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ที่ยังคงหลงเหลืออยู่เพียงไม่กี่หลัง กล่าวคือ สมาคมสถาปนิกสยามคัดเลือกกันเองแบบไม่เปิดเผยว่า อาคารศาลฎีกานี้ได้รับการคัดเลือกกว่าเป็น 1 ใน 15 อาคารที่สมควรอนุรักษ์ไว้” (“The supreme court must be demolished”, 2007, p. 9)

ในขณะที่ฝ่ายที่ไม่เห็นด้วยต่อการทูลอาคารศาลฎีกา ได้ให้ทัศนะว่า

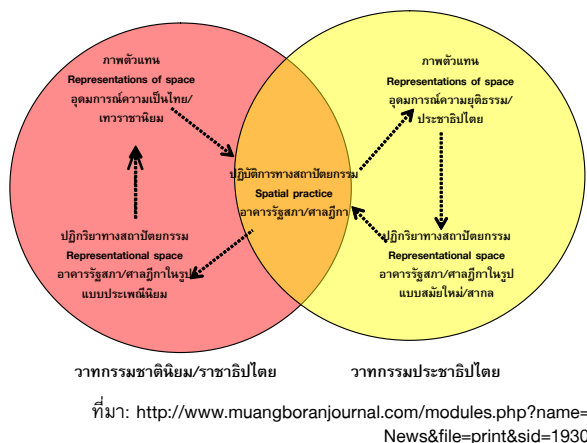
“ความต้องการรื้ออาคารศาลฎีกานั้นแท้จริงแล้วเป็นปัญหาเรื่องความเป็นไทยในสถาปัตยกรรม

เพราะโดยลึก ๆ แล้วเราไม่คิดว่าอาคารที่มีหน้าตาแบบศาลฎีกามีความเป็นไทยเลย ประเด็นนี้อาจกล่าวได้ว่ายังไม่สามารถกลืนรูปแบบสถาปัตยกรรมยุคนี้ (ยุคคณะราษฎรและศิลปะแบบโมเดิร์น) มานิยามให้เป็นไทยได้ ต่างจากการนิยามความเป็นไทยที่สามารถกลืนพระที่นั่งอนันตสมาคมหรืออาคารกระทรวงกลาโหมที่แม้จะพูดว่าเป็นสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกก็พูดว่าเป็นประวัติศาสตร์ของความเป็นไทยได้...แม้ศาลฎีกาจะถูกส่งแบบเข้าคณะกรรมการกรุงรัตนโกสินทร์ให้พิจารณา แต่เพราะความซับซ้อนของสังคมปัจจุบันมันเลยผ่านจุดที่จะให้คณะกรรมการกรุงรัตนโกสินทร์ตัดสินเพียงผู้เดียวแล้ว ควรจะออกมาสู่สังคมที่กว้างขวางขึ้น” (Pachathai, 2007)

ความไม่ลงรอยดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงการหยิบฉวยอุดมคติของแต่ละฝ่ายเพื่อใช้อ้างความชอบธรรมและผลิตซ้ำอุดมการณ์ที่ฝ่ายตนยึดกุม โดยฝ่ายต้องการทูลอาคารศาลฎีกาเลือกยึดกุมและผลิตซ้ำ สัญลักษณ์ของความเป็นไทยในรูปแบบประเพณีนิยมผ่านลักษณะบางอย่างทางสถาปัตยกรรมเป็นสำคัญ ในขณะที่เดียวกันฝ่ายที่คัดค้านได้เลือกยึดกุมและผลิตซ้ำความเป็นไทยในทิศทางที่ยอมรับสถาปัตยกรรมไทยร่วมสมัยมากกว่าฝ่ายแรก

จากปรากฏการณ์จากกรณีศึกษาทั้งสองกรณีในลักษณะเช่นนี้ เมื่อนำตัวแบบของ Lefebvre มาใช้สร้างความเข้าใจความสัมพันธ์และวัฏจักรกระบวนการเปลี่ยนผ่านของ พื้นที่ทั้งสามชนิด พบว่าตัวแบบมีข้อจำกัดในการอธิบายสถานการณ์ทางสังคมที่ได้ “บรรจุ” พื้นที่ซึ่งมีความหลากหลายและไม่เป็นเนื้อเดียวกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อความไหลเลื่อนของปฏิสัมพันธ์ของพื้นที่และความหมาย-ความเข้าใจ (Representational spaces) มาสู่การสร้างภาพตัวแทนของพื้นที่ (Representation of spaces) ซึ่งปริบททั้งสองมีโอกาสในการปฏิสังสรรค์กับมโนคติคุณค่า และความเชื่ออื่น ๆ อีกมากมายหลากหลาย เนื่องจากเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการหล่อหลอมทางสังคม (Socialization) และไม่ใช้ระบบปิด เหล่านี้กลับมาส่งผลถึงการก่อรูปของพื้นที่ทางกายใหม่อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ การแย่งชิงภาพตัวแทนของพื้นที่ ในกรณีนี้เป็นเรื่องสำคัญยิ่งจนเกิดความไม่ลงรอยกันของการผลักดันข้อเสนอของพื้นที่กายภาพใหม่ เพราะท้ายที่สุดแล้วพื้นที่กายภาพจักเป็นพลังสำคัญในการผลิตซ้ำและบรรจุอุดมการณ์ที่มีอำนาจนำให้คงรูปและทอดตัวลงในสำนึกทางสังคมได้

รูปที่ 7 สะท้อนให้เห็นถึงปริณิชนของปฏิบัติการเชิงพื้นที่ (Spatial practice) เดียวกัน นำไปสู่พื้นที่เชิงปฏิบัติ (Representational spaces) และภาพตัวแทนของพื้นที่ (Representations of space) ที่แตกต่างกัน โดยแต่ละอุดมการณ์จะมีพื้นที่เป็นของตนเองและมีบทบาทสำคัญในฐานะกลไกการผลิตซ้ำความหมายและอุดมการณ์ผ่านการทำงานของโลกกายภาพซึ่งส่วนหนึ่งคือ งานสถาปัตยกรรมนั่นเอง

รูปที่ 7 ตัวอย่างปรากฏการณ์วิวาทะต่อการรื้อ-สร้าง ศาลฎีกาใหม่

บทส่งท้าย

มิเชล ฟูก็อดต์ (Michel Foucault) ได้กล่าวไว้ว่า “การเปลี่ยนแปลงที่ถึงรากถึงโคนที่สุดคือการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ” (Crang and Thrift, 2000, p. iii, แปลโดยผู้เขียน) นั่นเพราะการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพนำไปสู่การรับรู้และแบ่งแยกใหม่ของคนทุกคนทั้งในระดับปัจเจกอย่างเป็นอิสระ และในระดับการสะสม – หล่อหลอม – และตกผลึกเป็นการรับรู้ของสังคม

สถาปัตยกรรมนั้นก็เป็นปริณิชนหนึ่งแห่งโลกกายภาพ ด้วยเหตุนี้ความเข้าใจสถาปัตยกรรมในฐานะ “ตัวกลาง” (Medium) ของการผลิตพื้นที่ในฐานะวัฒนธรรมเพื่อการรับรู้แห่งสังคม (Social production of space) จึงเป็นเรื่องสำคัญยิ่ง เพราะโลกกายภาพทางสถาปัตยกรรมเปลี่ยนแปลงซ้ำว่าการรับรู้และการประกอบสร้างความหมายทางสังคมที่มีต่อวัตถุ หรือกล่าวคือความเข้าใจต่อสถาปัตยกรรมมีความหมายเปลี่ยนแปลงไปเมื่อเกิดวิวาทะสังสรรค์ หรือ “ไดอะล็อก” (Dialogue) ในลักษณะที่เป็นพื้นที่ปฏิบัติ (Representational spaces) ต่อสถาปัตยกรรม ซึ่งผู้เขียนมีข้อคิดเห็นต่อสถานะทางทฤษฎีที่นอก

เหนือไปจากการสร้างการรับรู้และเข้าใจสภาวะการณ์นี้ไว้สักระการ ได้แก่

1. ตัวแบบของ Lefebvre ได้ให้คูปการต่อความเข้าใจสถาปัตยกรรมและโลกกายภาพอย่างมีพลวัต เป็นเครื่องมือที่เผยให้สถาปัตยกรรมมีความเป็นสาธารณะมากขึ้น และยึดโยงกับความเปลี่ยนแปลง โดยเผยให้เห็นว่างานออกแบบสถาปัตยกรรมนั้น ด้วยตัวมันเองได้ “แซ่ซ้ง” ความหมายและระบบคุณค่าลงในกายภาพ โดยในท้ายที่สุดนั้นย่อมไม่เพียงพอและคงทน นอกจากนั้นยังช่วยสะท้อนให้เห็นว่าการดำรงความหมายและคุณค่าแห่งสถาปัตยกรรมจักต้องปฏิบัติการควบคู่ผ่าน “การตอกย้ำด้วยคำพรรณนา” (Discursive encapsulation) ในการสร้างสำนึกให้คงรูปและประทับไปกับรูปแบบทางกายภาพ/สถาปัตยกรรมด้วยเช่นกัน

2. อย่างไรก็ตามจากการประยุกต์ในการอภิปรายของผู้เขียน พบว่าข้อจำกัดในตัวแบบของ Lefebvre นั้นคือการไม่อาจระบุถึงคาบเวลา (Time span) ที่วิวาทะความหมายต่อสถาปัตยกรรม (Representational spaces) เกิดขึ้น โดยผู้สร้างความหมายสามารถสร้างโวหาร (Rhetoric) โดยใช้ชุดตรรกะหรือช่วงขณะหนึ่งของความทรงจำได้อย่างอิสระ จนความหมายต่อสถาปัตยกรรมมีลักษณะ “ปะติด” และไม่ต่อเนื่องเดียวกัน ทั้งนี้เพราะส่วนหนึ่ง Lefebvre ไม่ยอมรับความคิดของ Bergson เรื่องคาบเวลาในหนังสือเรื่อง Time and the freewill: An immediate data of consciousness ในช่วงแรก (Fraser, 2008, pp. 338-9) ซึ่ง Benjamin Fraser ได้ชี้ให้เห็นความเชื่อมโยงของนักคิดทั้งสองอย่างมีนัยยะสำคัญ โดยความกำกวมในเรื่องนี้ทำให้ตัวแบบของ Lefebvre ยังขาดสถานะของการประยุกต์ใช้ และมีลักษณะ “ทั่วไป” จนเกินไป (Too generalized) ทำให้การอ้างถึงตัวแบบนี้ในการศึกษามิติทางกายภาพ-สังคม มีความชอบธรรมไม่หมดทั้งสิ้น

3. จากการประยุกต์ใช้ตัวแบบของ Lefebvre ในงานสถาปัตยกรรมโดยผู้เขียน พบว่า ตัวแบบนี้ไม่มีที่ว่างในคำอธิบายให้แก่ “ตัวกลาง” (Subjective agent) ของการเคลื่อนตัวไปสู่ความเปลี่ยนแปลงแต่ละชั้น Lefebvre อธิบายตัวแบบอย่างเป็นอุดมคติ แต่ไม่ได้ให้รายละเอียดของสภาวะการณ์จริงว่าแต่ละชั้นขององค์ประกอบทั้งสามดังที่ Victoria Watson (2007, p. 110) วิเคราะห์ถึงสิ่งที่ขาดหายไปในการเข้าใจงานสถาปัตยกรรมของ Lefebvre ที่ไม่ได้พูดถึงตัวผู้ออกแบบในฐานะตัวกลางที่เป็นส่วนหนึ่งในการส่งให้สถาปัตยกรรมมีพลังในการสร้างพื้นที่แห่งปฏิบัติการทางสังคม (Social practice) และ

4. ผู้เขียนพบว่าตัวแบบของ Lefebvre เป็นตัวแบบที่มีลักษณะ “กำหนดนิยมเชิงโครงสร้าง” อยู่มาก (Structural Determinist) กล่าวคือ ตัวแบบดังกล่าวไม่มีที่ว่างในการอธิบายความเชื่อมโยงภาพตัวแทนของพื้นที่ (Representation of spaces) ที่หลากหลาย และการปฏิสังสรรค์จนมาสู่การก่อรูปในระดับปฏิบัติการของพื้นที่ทางกายภาพที่มีนัยยะของการแสดงออกซึ่ง “ความเป็นตัวแทนเชิงเดี่ยว” (Monolithic) ที่ได้ข้อยุติสุดท้ายจากการใช้อำนาจนำ ในขณะที่ความเป็นตัวแทนทางกายภาพนี้ได้กดทับความแตกต่างหลากหลายไม่ให้ปรากฏตัวออกมา ตัวแบบ

วัฏจักรของพื้นที่ทั้งสามชนิดจึงไม่เพียงพอจะใช้อธิบายปรากฏการณ์ของกระบวนการสร้างพื้นที่ทางกายภาพ-สถาปัตยกรรม และพื้นที่ทางสังคม-จินตภาพในระดับจุลภาคได้

การประยุกต์ตัวแบบของ Lefebvre โดยผู้เขียนจะเป็นเพียงตัวอย่างการต่อยอดทางความคิดของนักคิดคนสำคัญที่มีต่อโลกสถาปัตยกรรม การเมือง และสังคม ด้วยเพราะความกว้างและคลุมเครือของตัวแบบนี้เอง จึงทำให้เกิดวิวาทะต่อผลงานของ Lefebvre เป็นจำนวนมากซึ่งรอการทำให้คมชัดโดยนักวิจัยในลักษณะข้ามศาสตร์ต่อไป

Notes

¹ ‘Space is fundamental in any form of communal life; space is fundamental in any exercise of power’

² บทความนี้จำกัดตัวเองในฐานะที่เป็นการลดทอนแนวคิดและพลังในการออกแบบให้เหลือเพียงมิติการปะทะกันของคำอธิบายว่าด้วยเรื่องที่ว่า (ในจินตนาการที่ไม่ใช่กายภาพ) ในลักษณะของการผสม รอมชอม หรือหักล้างกัน ของชุดตรรกะแต่ละชุด ซึ่งในตัวเองแล้วนั้น แคบอยู่พอสมควร ดังที่ David Harvey ได้วิจารณ์แนวคิดแบบ Foucauldian ที่มีต่อเรื่องที่ว่า แนวคิดเช่นนี้นำตัวเองไปสู่ทางตันในการสร้างคำอธิบาย เพราะทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างถูกอธิบายผ่าน space และความสัมพันธ์เชิงอำนาจทั้งสิ้น โดยสามารถมองการสร้างสรรคงานออกแบบในมุมมองอื่น ๆ ได้อีกมาก และยังคงท้าทายต่อการศึกษาเพิ่มเติม

³ “Social space is a social product - the space produced in a certain manner serves as a tool of thought and action. It is not only a means of production but also a means of control, and hence of domination/power.”

⁴ หน่วยงานตุลาการมีการตัดสินใจในการที่จะทุบอาคารหลังนี้เนื่องจากสภาพการใช้งานที่เก่า และทรุดโทรมของอาคาร แต่อย่างไรก็ตามประเด็นการทุบอาคารดังกล่าวเป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจในวงกว้างทั้งจากนักวิชาการและสมาคมวิชาชีพ (ICOMOS, สมาคมสถาปนิกสยาม) ที่มีความเห็นในเชิงให้คุณค่าอาคารหลังนี้โดยเห็นว่าควรจะอนุรักษ์อาคารไว้มากกว่าทำลายเสีย

⁵ ในบทความนี้ ผู้เขียนไม่ประสงค์อภิปรายสัญลักษณ์ประกอบอาคารนั้นสามารถบรรจุสาระความเป็นไทยได้หรือไม่ มากหรือน้อยเพียงใด

References

- Benjamin, W. (1936/1968). The work of art of mechanical reproduction. In H. Arendt (Ed.), *Illumination* (pp. 217-252). (H. Zohn Trans.). New York: Schocken Books.
- Benjamin, W. (1979). *One way street and other writings*. London: New Left Books.
- Charney, I. (2007). The politics of design: Architecture, tall buildings and the skyline of central London. *Area*, 39(2), 195-205.
- Charoensin-O-Larn, C. (2008). การเมืองและความเป็นการเมือง [Politics and the political]. *Vibhasa*, 1(5), 5.
- Crang, M., & Thrift, N. (Eds.). (1997). *Thinking space*. London: Routledge.
- Eco, U. (1997). Function and sign: The semiotics of architecture. In N. Leach (Ed.), *Rethinking architecture: A reader in cultural theory* (pp. 187-190). London: Routledge.
- Foucault, M. (1986). Space, knowledge and power. In P. Rabinow (Ed.), *The foucault reader*. Harmondsworth: Penguin.
- Fraser, B. (2008.) Toward a philosophy of urban: Henri Lefebvre's uncomfortable application of Bergsonism. *Environment and Planning, D*, 26, 338-58.
- Furjan, H. (2003). Dressing down: Adolf loos and the politics of ornament. *The Journal of Architecture*, 8(1), 115-130.
- Grönlund, B. (1998). 'The production of space' - shown as diagrams. In *Urbanity: Lived Space and Difference*. Retrieved on February 4, 2008, from http://hjem.get2net.dk/gronlund/Lefebvreindlaeg_21_3_97v2.html
- Harvey, D. (2007). The Kantian Roots of Foucault's Dilemmas. In J. W. Crampton & S. Elden (Eds.), *Space, knowledge and power: Foucault and geography*. Aldershot: Ashgate.
- Leach, N. (Ed.). (1997). *Rethinking architecture: A reader in cultural theory*. London: Routledge.
- Lefebvre, H. (1991). *The production of space* (D. Nicholson-Smith, Trans.). Oxford: Blackwell.
- Lefebvre, H. (1996). *Writings on cities* (E. Kofman & E. Lebas, Trans.). Oxford: Blackwell.
- Massey, D. (1998). *Power-geometries and the politics of space-time*. Heidelberg: Jürgen-J. Sause (Hettner-Lecture 1998).
- Massey, D. (2000). Space-time and the politics of location. In A. Read (Ed.), *Architecturally speaking: Practice of art, architecture and the everyday*. London: Routledge.
- Noobanjong, K. (2008). The National Assembly: An ironic reflection of Thai Democracy. *The 10th International Conference on Thai Studies*. The Thai Khadi Research Institute, Thammasart University, Bangkok, Thailand, January 9-11. Retrieved January 28, 2008, from www.bookpump.com/dps/pdf-b/1122012b.pdf
- Pachathai. (2007, October 18). 'ศาลฎีกา' อนุสรณ์สถานเอกราชสมบูรณ์และประวัติศาสตร์การยุติธรรมกำลังถูกทุบทิ้ง [‘Sam Dhika’, The liberative monument and the history of ruining justice]. Retrieved January 21, 2008, from http://www.prachatai.com/05web/th/home/page2.php?mod=mod_ptcms&ContentID=9962&SystemModuleKey=HighlightNews&SystemLanguage=Thai
- Pachathai. (2009, December 13). แบบรัฐสภาใหม่ ความหมายเดิม ๆ [The new parliament design, the unchanged meanings]. Retrieved March 22, 2012, from <http://prachatai.com/journal/2009/12/26979>
- Panin, T. (2006). สัญชาตญาณที่ขาดหายไป: ความขัดแย้งระหว่างเหตุผลและจินตนาการ [The missing instinct: Contradiction between rationale and imagination]. *ASA – Journal of Architecture*, (October - November), 126-129.

- Prakitnontakarn, C. (2005a). ประวัติศาสตร์สุนทรียภาพในเรือนไทย ความงามที่ถูกสร้าง (ตอนที่ 1) [The aesthetic history in Thai house, the constructed beauty (1st Part)]. *ASA – Journal of Architecture*, (February - March), 106–108.
- Prakitnontakarn, C. (2005b). ประวัติศาสตร์สุนทรียภาพในเรือนไทย ความงามที่ถูกสร้าง (ตอนที่ 2). [The aesthetic history in Thai house, the constructed beauty (2nd Part)]. *ASA – Journal of Architecture*, (April - May), 112–115.
- Prakitnontakarn, C. (2005c). ฐานานุศักดิ์สถาปัตยกรรมกับความเป็นไทยร่วมสมัย. [Social hierarchical order in architecture and modern Thai character]. *ASA – Journal of Architecture*, (June - July), 115–117.
- Prakitnontakan, C. (2008). *Power and memory on the Rajadamnoen avenue in the past sixty years, 1947-2007*. Paper presented in the 10th International Conference on Thai Studies, The Thai Khadi research Institute, Thammasart University, Bangkok, January 9-11. Retrieved January 21, 2008, from www.prachathai.com
- Savage, M. (2000). Walter Benjamin's urban thought: A critical analysis. In M. Crang & N. Thrift (Eds.), *Thinking space*. London: Routledge.
- Soja, E. (1996). *Thirdspace*. Cambridge, Massachusetts: Blackwell.
- Tejapira, K. (2007). วัฒนธรรมและจริยธรรมทางการเมือง. [The political culture and moral]. Retrieved November 13, 2007, from <http://www.prachatai.com/05web/th/home/10229>
- Tharapak, R. (2009). สืบปายะสภาสถาน ถอดรหัสรัฐสภาแห่งศีลธรรม. [Sappayasatharn: Decoding the moral parliament]. Retrieved March 22, 2012, from <http://www.bangkokbiznews.com/home/news/life-style/>
- The supreme court must be demolished [ต้องทุบศาลฎีกาทิ้ง]. (2007, October 27). *Matichon*, p. 9.
- Thompson, B. (2007). Hermeneutics for architects?. *The Journal of Architecture*, 12(2), 183–191.
- Vale, L. J. (1992). *Architecture, power, and national identity*. New Haven, Connecticut: Yale University Press.
- Watson, V. (2007). How Henri Lefebvre Missed the modernist sensibility of Mies Van de Rohe: Vitalism at the intersection of a materialist conception of space and a metaphysical approach to architecture. *The Journal of Architecture*, 12(1), 99–112.

